

РИСК МУҲИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ашуров Махаммаджон Сотволдиевич
Фарғона политехника институти доценти, и.ф.н.

E-mail: g7777@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада иқтисодиётни эркинлаштириш натижасида макроиқтисодий қайта қуришларни амалга ошириш шароитида Ўзбекистон Республикаси саноат корхоналарининг риск ва ноаниқлик муҳитида фаолият олиб бориши ва унинг натижасида юзага келадиган муаммолар кўриб чиқилган. Муаллиф томонидан олиб борилган таҳлил натижасида миллий иқтисодиётда риск муҳитида саноат корхоналарининг барқарор фаолият олиб бориши учун таъсир қиладиган тизимли муаммолар аниқланган. Аниқланган муаммолар асосида риск ва ноаниқлик муҳитида саноат корхоналарининг келгусидаги ривожланиш йўналишлари бўйича бир қатор таклиф ва тавсиялар илгари сурилмоқда.

Калит сўзлар: менежер, иқтисодий барқарорлик, риск, рискларни бошқариш, риск таҳлили, саноат корхоналари, стратегия.

Abstract: The article discusses the existing problems of the functioning of industrial enterprises of the Republic of Uzbekistan in connection with the emergence of risk and uncertainty in the context of radical macroeconomic restructuring as a result of economic liberalization. The analysis carried out by the author revealed a number of significant systemic problems of the sustainable development of industrial enterprises in the national economy in conditions of risk. Based on the identified issues, a number of solutions are proposed, as well as directions for the further development of industrial enterprises in Uzbekistan in conditions of risk and uncertainty.

Keywords: manager, economic stability, risk, risk management, risk analysis, industrial enterprises, strategy.

Кириш

Ҳаммамиз яхши тушунамиз, ҳар қандай ислохот ва ўзгаришни барқарор иқтисодиётсиз амалга ошириб бўлмайди. Биз ўтган йил давомида бу борада кенг кўламли ишларни бошладик. Лекин миллий иқтисодиётимизни мустаҳкамлаш, юртимизни ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқиш учун олдимизда ҳали кўплаб вазифалар турибди [1]. Бу каби кўплаб вазифаларни амалга ошириш учун замонавий Ўзбекистонда бугунги кунда очиқ ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини тўла шакллантириши учун радикал макроиқтисодий қайта қуриш олиб борилмоқда ва тез суръатларда иқтисодиётни либераллаштириш жараёнининг амалга оширилиши кузатилмоқда. Шу муносабат билан ушбу жараёнларда Ўзбекистон саноат корхоналарининг хўжалик юритиш фаолият механизми ва уларнинг иқтисодий эркинлик даражасида ҳам беқиёс даражада тубдан ўзгаришлар кузатилади. Бундан кўринадики, бозор иқтисодиётининг ноаниқликка асосланган ва ўзгарувчан шароитида корхоналар фаолиятида рискнинг пайдо бўлиши ва уларни бошқариш энг жиддий ва долзарб масалага айланади. Тан олиш керак, ҳозирда риск муҳитида Ўзбекистон саноат корхоналарининг ташқи муҳит омилларининг таркибий қисмлари: давлат ҳокимияти ва молия институтлари билан муносабатлар, технологик ва ишлаб чиқариш қувватлари билан таъминланганлик, ахборотлар ва уларнинг ошкоралиги ва очиқлиги, таъминотчи ва маҳсулот сотиб олувчи корхоналар

ҳамда истеъмолчилар кабилар билан бўлган ўзаро муносабатлар ҳам беқиёс даражада тубдан ўзгариши зарур, бироқ ҳанузгача ушбу муносабатлар қатъий рақобатли бозор шартларига жавоб бермайди ва саноат корхоналари фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини ўсишини таъминлай олмаяпти. Саноат корхоналари менежерларининг риск муҳотида фаолият олиб бориш кўникмаларининг йўқлиги ва уни бошқаришнинг самарали тизимга эга эмаслиги вазиятни янада мураккаблаштирмоқда.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон саноат корхоналари фаолиятида рискларни олдини олиш, камайтиришнинг илмий асосланган чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва уларни бошқаришнинг ташкилий-услубий механизмини тадқиқ этиш ўта долзарб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Баъзи бир иқтисодчилар рискни «хатар», «хавф-хатар» деб ифодалядилар, жумладан, профессор А.Ўлмасов «Фирманинг ўз фойдаси ва ҳатто капиталидан ажралиб қолиш эҳтимоли тадбиркорлик хатари дейилади» [2] деб таъриф бериб ўтса, Ё.Абдуллаев, Т.Бобоқуловлар ўз ишида «Фоиш хавф-хатари деганда, фоиш ставкаларининг даражаси ва ҳаракатининг ўзгариши натижасида зарар кўриш хавфи» [3] деб бериб ўтилган таърифида рискни хавф-хатар ибораси билан талқин қилишга ҳаракат қилишган.

Баъзи бир олимлар рискни «таваккалчилик», «ноаниқлик», «қалтислик», «таҳлика» деб таъриф беришади. Жумладан, Ш.Шодмонов, Р.Алимов, Т.Жўраевлар «Тадбиркорлик (тадбиркорлик фаолияти) - юридик ва жисмоний шахслар томонидан мулккий масъулият остида, мавжуд қонунлар доирасида, даромад (фойда) олиш мақсадида, таҳлика билан амалга ошириладиган иқтисодий фаолиятдир» [4] деб тадбиркорликка берган таърифида рискни таҳлика деб қўлланган бўлса, худди шундай таърифда А.Ўлмасов, М.Шарифхўжаевлар рискни таваккалчилик деб ифодалашади, «Тадбиркорлик мулкчилик субъектларининг фойда олиш мақсадида таваккал қилиб ва мулккий жавобгарлиги асосида амалдаги қонунлар доирасида ташаббус билан иқтисодий фаолият кўрсатишидир» [5].

Ушбу тушунчаларининг иқтисодий моҳиятини ва ушбу талқинларнинг қанчалик ҳақиқатга яқин эканлигини аниқлашга ҳаракат қилдик. Бу атамаларнинг назарий жиҳатида эътибор қаратилса, бу тушунчаларнинг бир-бири билан ўзаро боғлангандек кўринишига қарамай, улар ўзларининг иқтисодий мазмуни ва аҳамиятига кўра турлича, бир-бирига ўхшамаган маънога эга эканлигини кўрсатади. Зеро, улар ишлаб чиқариш жараёнининг турли томонлари ва қирраларини ўзида намоён қилади.

«Риск», «таваккалчилик» каби тушунчаларни бир хил маънодаги тушунчалар деб қараш ўринлимикан? Бизнинг фикримизча йўқ.

Риск-биринчи навбатда хавф-хатар, таваккалчилик, йўқотиш ва зарар ёки фойдани юзага келтирувчи омил ҳисобланиб, ушбу иқтисодий тушунчалар мазмунини ўзида акс эттиради. У корхоналар фаолиятини хавф, хатар, таваккалчилик, йўқотиш ва зарар ёки фойдага олиб боришда ва уларнинг юзага келишида бошланғич манбаа бўлиб хизмат қилгани ҳолда, ноаниқлик асосидаги объектив ҳарактерга эга иқтисодий категория ҳисобланади. Бунга сабаб ишлаб чиқарувчи томонидан қабул қилинган қарор олдиндан кўриб бўлмайдиган ва кутилмайдиган бир неча ноаниқ омиллар таъсирида бўлади.

Профессор И.Т. Балабанов умумий ҳолатда риск табиатнинг у ёки бу ҳодисаси хусусиятларидан ва инсон фаолияти натижасида келиб чиқадиган йўқотишлар хавфи эҳтимоли сифатида талқин қилади. Шу билан биргаликда иқтисодий нуқтаи-

назаридан риск ўзида юзага келиш эҳтимоли бўлган учта асосий иқтисодий натижа; салбий (зарар), нол (кўзланган фойдани ололмаслик) ёки ижобий (фойда) натижани акс эттиради [6]. Г.П.Грабовий, С.Н.Петровлар ҳам «Риск - бу корхона ресурсларининг бир қисмини йўқотиш ёки даромад ола олмаслик, қўшимча ҳаражатлар қилиш хавфидир» [7], [8] деб айтиб ўтади.

«Хавф», «хатар», «хавф-хатар» ибораларига ўзбек тилининг изоҳли луғатида бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки фалокат юз бериши эҳтимоллиги, бирор бахтсизликка, фалокатга олиб келиши мумкин бўлган шароит, бирор нарсадан қўрқиш деб таъриф берилади [9].

«Хавф», «хатар», «хавф-хатар» ибораларини бу каби изоҳлашдан кўриниб турибдики, бу тушунчаларнинг маъноси аниқ бир шароит ва вазият билан чамбарчас боғлиқ бирон-бир ҳодисага каратилаётганлигини, номаълум, кутилмаган ҳолатлар бўлиши мумкинлигини билдирмоқда. қанчалик ўйлаб иш қилинмасин, олдиндан қанчалик ҳисоб-китоб ва чамалаб иш тутилмасин, барибир кутилмаган ҳодисалар рўй бериши турган гап ва унинг олдини олиш мушкул бўлади. Шунинг учун риск иборасини хавф, хатар тушунчалари билан алмаштириш бу хатолик ҳисобланади. Шунингдек, ушбу иборалар маъно ва ўз фаолияти жиҳатидан бир-биридан тўздан фарқ қилгани ҳолда улар бир-бири билан ўзвий боғлиқ жараён бўлиб бир-бирини тақозо этади. Риск бор жойда албатта, хавф-хатар мавжуд бўлади.

Бизнинг фикримизча, ишлаб чиқарувчининг риск муҳитидаги фаолияти хавф, хатарни юзага келтиради ва бу фаолият эса юзага келиши мумкин бўлган йўқотишларнинг эҳтимоллик кўрсаткичлари орқали баҳоланади. Демак, ишлаб чиқарувчи олдинда турган хавф-хатар, унинг келтирадиган фойда ёки эҳтимолий зарарларини билган ҳолда таваккал фаолият олиб боради, аммо шуни эътироф этиш керакки, риск муҳитида хавф-хатар даражаси катта бўлса, таваккалга йўл қўймаслик маъқулдир, чунки бу ҳолатда ижобий натижа нолга тенглашади, яъни бу икки миқдор ўртасида шундай боғлиқлик мавжудки, улардан бирининг аҳамиятли миқдори қанча марта кўпайиши муносабати билан уларнинг бошқаси, шунча марта камаяди ёки аксинча.

«Таваккал» ва «Таваккалчилик» ибораларнинг маъноси ҳақида сўз юритадиган бўлсак, «таваккал» тушунчаси ўзоқ мулоҳаза қилиб ўтирмай, «нима бўлса бўлар, ё остидан, ё устидан зайлида қилинган ҳаракат» маъносида талқин қилинади. «Таваккалчилик» тушунчаси эса таваккалчи, таваккал билан иш қилувчи маъносини беради [10]. Зеро, риск ўзининг миқдорий ҳажмига ва сифатий даражасига эга фаолиятдир. Ишлаб чиқарувчи ўз фаолиятини нима бўлса бўлар, тақдидидаги гардкам фаолиятга асосан эмас, ҳисоб-китоб қилинган, ўз ҳошишига эга, охириги натижаси аниқ бир хўжалик фаолияти якуни билан белгиланади.

Тадқиқот нуқтаи-назаридан адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, кўплаб адабиётларда риск тушунчасига хавф эҳтимоли ёки омадсизлик сифатида қаралмоқда.

«Молиявий қарор қабул қилиш китобида» китобида Т. Маликов рискка қўйидагича таъриф беради. «Зарарларнинг вужудга келиши ёки даромадларнинг кўзда тутилган даражадан камроқ олинишига риск дейилади» [11]. «Замонавий бизнесда риск» китобида П.Г.Грабовий эса «риск» тушунчаси маъносида «Корхоналар юзага келиши мумкин бўлган хавф остида ўзларининг бир қисм ресурсларини йўқотиши, кўзланган даромадга эга бўла олмаслик ёки ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятни амалга ошириш натижасида қўшимча ҳаражатларнинг юзага келиши тушунилади» [12] - деб айтиб ўтилади.

Риск муаммосига бағишланган юқоридаги ва қуйидаги иқтисодий адабиётлар таҳлили шунини кўрсатадики, тадқиқотчилар ўртасида рискни талқин қилиш бўйича ягона фикр мавжуд эмас.

Профессор И.А. Бланк корхона рискни тушунчасига ноаниқлик муҳитида унинг молия-хўжалик фаолиятини олиб бориши натижасида даромад ёки капитални йўқотиш шаклидаги салбий оқибатларнинг юзага келиши эҳтимоллиги [13] деб таъриф бериб ўтган. Шунингдек, рус олимлари И.Крилатых, М.Лапуста, Н.Хохловлар рискка ресурсларни йўқотиш [14], фойда ололмаслик эҳтимоллиги [15] ёки қутилмаган йўқотишларни юзага келиш эҳтимоллиги [16] деб таъриф берадилар.

Профессор Б.Милнер ва профессор Ф.Линс риск компания қутилаётган натижани ола олмаган ҳолларда салбий натижа эҳтимоллигини ўзида акс эттиради [17] деб ҳисоблайдилар. Шунингдек, рискни фаолият элементи сифатида қараб, унинг оқибати қутилмаган натижаларни юзага келтирадиган фаолият унсур сифатидаги қарашлар билан И. Балабанов, С. Ефимовлар ўз фикрларини билдириб ўтганлар [18].

Ю.Кинеев, К.Сирополис, К.Николаслар, В.Хрипач, Г. Сушалар рискка нисбатан қуйидагича талқин бериб ўтишади, яъни корхонанинг молиявий хўжалик фаолиятдан ҳам ижобий, ҳам салбий натижа олиш мумкин бўлган фаолиятдир [19, 20, 21].

Шунингдек рискка - эҳтимоллик категорияси сифатида қараб, уни аниқ йўқотишлар эҳтимоллиги сифатида баҳолашимиз мумкин деган қирралари ҳам юзага келади.

Я.Р. Рейлян ҳам ўз тушунчаларида рискни ташқи муҳитнинг турли хил ҳолатларида, турли имкониятларни амалга ошириш натижаларини бир-бирига мувофиқ келмаслиги билан боғлайди [22].

Бизнинг ўзбек иқтисодчи олимларимиз, хусусан, профессор М. Адҳамов «Таваккалчилик - бу иқтисод нуқтаи-назаридан, фойдадан маҳрум бўлиш ва бошқа сабабларга кўра зарар кўриш сингари ёмон оқибатлар рўй бериш эҳтимоли билан ифодаланади» деб изоҳласа [23], М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаевлар «Таваккалчилик-бу бирон иш билан шўғулланиш оқибатида зарар кўриб қолишдан қутилиш хавфи» [24] деб ўзининг илмий адабиётларида рискни фаолият йўналиши сифатида қараб, уни амалга ошириш натижасида ўз ресурсларидан ва даромаддан тўла ёхуд қисман йўқотиш хавфи сифатида қарайдилар. Ўрганилган адабиётлар муаллифлари томонидан риск тушунчасига берилган таърифлари 1 - жадвалда келтириб ўтилган.

Юқоридаги таҳлиллардан рискни фақатгина омадсизлик, хавф-хатар, йўқотишлар каби салбий оқибатларни юзага келтирувчи имконият эмас, балки, бизнинг фикримизча риск - бу корхонанинг хавф-хатар билан боғлиқ ноаниқлик муҳитида фаолият олиб бориши ва иқтисодий субъектга боғлиқ ва боғлиқ бўлмаган жараёнларнинг сабаб ва оқибати берадиган натижа -кўзланган режани амалга ошириш ёки ошира олмаслик ва фойда ёхуд зарар каби эҳтимолий натижаларни берадиган объектив иқтисодий категория деб қараш мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқорида таъкидланганидек, саноат корхоналари миқёсида юзага келадиган рискларнинг моҳиятини очиб бериш, тасниф қилиш, уларни юзага келтирувчи ички ва ташқи омилларни ўрганиш, рискларни баҳолаш усуллари, уларни камайтириш муаммолари мамлакатимиз иқтисодиётида жуда кам ўрганилган. Буларнинг барчаси саноат корхоналари фаолиятида риск муаммосини тадқиқ этиш зарурлиги ҳақида ҳулоса қилишга олиб келади.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида умумиқтисодий адабиёт ҳамда илмий мақолалар, иқтисодчи олимларнинг корхоналарни стратегик бошқариш

масалалари бўйича изланишлари, олимлар ва соҳа вакиллари билан суҳбат, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда ҳулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзунини ўрганиш жараёнида умумиқтисодий усуллар билан бир қаторда маълумотларни тизимлаш бўйича махсус ёндашувлар, яъни таққослаш, назарий ва амалий материалларни жамлаш ҳамда тизимли таҳлил каби усуллар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар

Ривожланган мамлакатлар иқтисодий тажрибасидан маълумки, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарни ривожлантирмасдан ва уларнинг иқтисодий барқарорлигини таъминламасдан туриб, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) нинг барқарор ўсишига, мамлакат иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида чуқур таркибий ўзгаришлар ва сифат силжишларни юзага келтириш, макроиқтисодий, молиявий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, шунингдек кўп укладли иқтисодиёт ва кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириб бўлмайди [25,26]. Шунингдек, корхоналарнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш орқали мамлакат иқтисодий ҳаётининг энг муҳим вазифалари: иқтисодиётни мутаносиб ва барқарор ишлашини таъминлаш, уни инқирозга ва таназзулга олиб келмаслик, иқтисодий салоҳиятнинг пастлаб кетишига йўл қўймаслик; иқтисодиётнинг хом ашё етиштиришга қаратилган бир тарафлама йўналишини бартараф этиб, мамлакатдаги хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш ва улар асосида ички маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ҳамда шу ҳисобидан импортни камайитириш; ишлаб чиқариш самарадорлиги ва унумдорлигини ошириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва бу билан аҳоли турмуш даражасини яхшилаш; жаҳон андозаларига мос маҳсулотлар ишлаб чиқариш салоҳиятини юзага келтириш, мамлакат экспорт имкониятларини ошириш ва уларнинг натижасида мамлакат тўлов балансининг ижобийлигини ва миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш; монополияга қарши курашиш ва мамлакатда рақобат муҳитини юзага келтириш; хўжалик алоқаларини ҳар томонлама ривожлантириш каби вазифаларни ҳал эта оламиз [27, 28, 29].

Бу каби вазифаларни ҳал этишда асосий локомотив сифатида қараладиган саноат корхоналарининг барқарор ва собитқадам ривожланиши кўп жиҳатдан уларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминланишига боғлиқ. Маълумки, иқтисодий хавфсизлик иқтисодий риск билан чамбарчас боғлиқдир. Бу айниқса, иқтисодий тизим субъектларини шунингдек, корхоналарни ноаниқлик шароитида фаолият олиб боришини тақозо этади [30]. Корхоналарнинг ноаниқлик шароитидаги фаолияти уларни риск билан фаолият олиб боришга ундайди. Корхоналарни риск билан омадсизлик, ёхуд муваффақият қозониш умидидаги фаолияти, уларнинг иқтисодий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади. Бироқ, турли хил хўжалик юритувчи субъектлар учун рискнинг аҳамияти турличадир. Молия-кредит ва тижорат корхоналари фаолияти юқори риск муҳитида фаолият олиб боришга асосланади. Аксинча, ишлаб чиқариш турига асосланган саноат корхоналари риска ўта эҳтиёткорлик билан ёндошиши, ишлаб чиқариш муҳитидаги риск вазиятининг етарлича аниқлик касб этмаслиги, рискни юзага келиш манбаларини аниқлаш жараёнининг мураккаблиги ва унинг кўп шакллилиги билан изоҳланади [30]. Шунинг учун рискни бошқариш дастурини яратаётган саноат корхоналари «риск» тушунчасини алоҳида категория сифатида ажратиб олиши мақсадга мувофиқдир. Бу айнан саноат корхоналари фаолиятида юзага келувчи иқтисодий рисклар моҳиятини

ўта аниқ ифодалашга имкон беради.

Риск ўта мураккаб иқтисодий ҳодиса бўлиб, бир-бирига мос келмайдиган, гоҳида эса бир-бирига қарама-қарши ҳақиқий асосга эга эканлигидир. Бу эса риск тушунчаси бўйича бир нечта турлича нуқтаи назарларнинг мавжуд бўлишини тақозо этмоқда, бу ҳолат албатта, риск тушунчасига нисбатан мавҳумликни юзага келтирмоқда.

1-жадвал

Риск тушунчасини аниқлашга ёндошувлар таҳлили

Ёндошувлар	Муаллифлар	Риск тушунчаси
Фақат йўқотишлар	Грабовий П.Г	Корхоналар юзага келиши мумкин бўлган хавф остида ўзларининг бир қисм ресурсларини йўқотиши, кўзланган даромадга эга бўла олмаслик ёки ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятни амалга ошириш натижасида қўшимча ҳаражатларнинг юзага келиши тушунилади [12]
	Вебстер Т	Эҳтимолий зарар ва йўқотишлар эҳтимолиги [32]
	Ван Хорн Д.К	Пайдо бўлиши мумкин бўлган зарар ва йўқотишлар эҳтимолиги [33]
	Адҳамов М	Иқтисод нуқтаи-назаридан, фойдадан маҳрум бўлиш ва бошқа сабабларга кўра зарар кўриш сингари ёмон оқибатлар рўй бериш эҳтимоли билан ифодаланади [23]
	Аленичев В.В, Аленичева Т.Д	Кредиторга тегишли бўлган асосий қарз ва фойзаларни тўлай олмаслик натижасида юзага келадиган йўқотишлар хавфи [34].
	Грабовий Г.П., Петровлар С.Н.	Риск - бу корхона ресурсларининг бир қисмини йўқотиш ёки даромад ола олмаслик, қўшимча ҳаражатлар қилиш хавфидир [12]
Фақат зарарлар	Абдуллаев Ё., Бобоқулов Т.	Фойз хавф-хатари деганда, фойз ставкаларининг даражаси ва ҳаракатининг ўзгариши натижасида зарар кўриш хавфи [3]
	Маликов Т	Режалаштирилган фойдани ололмаслик ёки зарарнинг юзага келиш эҳтимолидир [11]
	Белявский И.К.	Зарар кўриш ёки белгиланган мақсадга эриша олмаслик хавфи [35]
	Балабанов И.Т.	У ёки бу турдаги хўжалик операцияси хусусиятидан келиб чиқадиган пул кўринишидаги зарар хавфи [17]
«таваккалчилик», «ноаниқлик», «қалтислик», «таҳлика»	Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т.	Тадбиркорлик (тадбиркорлик фаолияти) - юридик ва жисмоний шахслар томонидан мулккий масъулият остида, мавжуд қонунлар доирасида, даромад (фойда) олиш мақсадида, таҳлика билан амалга ошириладиган иқтисодий фаолиятдир [4]
	Долан Э.Дж., Домненко Б.И	Эҳтимолий зарарлар билан муносабатларнинг ноаниқлиги [36]
	Воропаев Ю.Н	Ноаниқ ва тушунарсиз муҳитда фаолият олиб бориш[37]
	Ўлмасов А., Шарифхўжаев М.	Тадбиркорлик мулкчилик субъектларининг фойда олиш мақсадида таваккал қилиб ва мулккий жавобгарлиги асосида амалдаги қонунлар доирасида ташаббус билан иқтисодий фаолият кўрсатишидир [2]

Бизнинг фикримизча риск - бу корхонанинг хавф-хатар билан боғлиқ ноаниқлик муҳитида фаолият олиб бориши ва иқтисодий субъектга боғлиқ ва боғлиқ бўлмаган жараёнларнинг сабаб ва оқибати берадиган натижа -кўзланган режани амалга ошириш ёки ошира олмаслик ва фойда ёхуд зарар каби эҳтимолий натижаларни берадиган объектив иқтисодий категория деб қараш мақсадга мувофиқ бўлади.

Риск бошқарув билан бевосита боғлиқ бўлиб, қабул қилинаётган бошқарув қарорларининг самарадорлиги ва асосланганлиги билан бевосита боғлиқдир. Бирор-бир менежер ўз фаолиятида рискни тўлиқ бартараф етиш имкониятига эга эмас. Шунинг учун, ҳар қандай менежер ва тадбиркор у ёки бу ишни бошлашда ҳар доим таваккал қилган ҳолда муайян даражада рискка учрайди [3].

Риск моҳиятини очиб беришда унинг ўзига хос элементлари эҳтимоллик, муқаррарлик, қарама - қаршилиқ, мураккаблик, муқобиллик, ўзгарувчанлик, ўз-ўзидан пайдо бўлишлик элементлари ўз сифатий белгилари алоҳида аҳамиятга эгадир (1 - расм).

1-расм. Риск элементлари¹

Шуни хулоса қилиш мумкинки, юқорида қайд этилганлар, олиб борилган тадқиқот ҳамда таҳлиллар натижаларидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда ҳам саноат корхоналари рискларни бошқариш механизмини яратмасдан туриб самарали ва барқарор фаолият олиб бориши мумкин эмаслиги аён бўлди. Чунки, салбий омиллар мажмуининг пайдо бўлиши таъсирида кўплаб саноат корхоналари учун риск муҳитида фаолият олиб боришдек, мураккаб жараёнда имкониятларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш, уларнинг барқарор ўсишини таъминлашга тўсқинлик қилаётган муаммолар мавжуд, жумладан, саноат корхоналарининг саноатнинг умумий ҳажмида қайта ишлаш тармоғи улушининг пастлиги, саноат корхоналарининг тўла қувват билан ишлай олмаётганлиги, корхоналар асосий фондларининг жисмоний эскириш даражасининг юқорилиги (асосий фондларининг жисмоний эскириши ўртача 53,2% ни ташкил этмоқда) ва уларнинг эскириши натижасида ресурсларни тежалмаслиги оқибатида маҳсулот таннархининг қимматлашиши, корхоналар

¹ Муаллиф ишланмаси

фаолиятида янги турдаги замонавий, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг яхши ривожланмаганлиги, дунё андозаларига мос келувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарилмаслиги туфайли маҳсулот экспортини йўлга қўя олмаслик, ишлаб чиқариш ва иқтисодиётни ривожлантира оладиган самарали ишловчи жамоа ва ишбилармон маъмуриятни яратиш кабиларнинг узоқ муддатли стратегиясини ишлаб чиқа олмаслик каби муаммолар мавжудки, уларни бартараф этмасдан туриб улар фаолиятининг самарадорлигини ошириб бўлмайди.

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, юқорида кўрсатиб ўтилган муаммоларни ҳал этиш, Ўзбекистонда риск ва ноаниқлик муҳиtida саноат корхоналарини ривожланишини таъминлаш учун энг бизнинг фикримизча аввало қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- корхоналарда риск ва ноаниқлик муҳиtida корхонанинг ривожланиш стратегиясини мукамал ишлаб чиқиш ва у бўйича таҳлил тадбирларини амалга ошириш тизимини йўлга қўйиш ва бу бўйича менежерларнинг билим ва кўникмаларини шакллантириш;

- менежерларда риск даражасини бошқариш имкониятлари таҳлили, рискдан қочиш ёки олдини олиш йўллариини ўйлаш, риск омиллари таъсирида юзага келадиган салбий оқибатларни олдини олиш ва бартараф этиш ҳаражатларини камайтириш йўллариини излаш кўникмаларини ривожлантириш;

- риск пайдо бўлишининг асосий йўналишларини аниқлаш, ҳодисалар салбий ривожланишининг юзага келиш сабабларини таҳлил қилиш, риск омиллари таъсирида юзага келадиган иқтисодий оқибатларни олдиндан баҳолаш ва риск омилларининг юзага келиш эҳтимолини ҳисобга олиш асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ахборот базани яратиш;

- тўла қувват билан ишлай олмаётган, асосий фондларининг жисмоний эскириш даражаси юқори бўлган саноат корхоналарини бутунлай тугатиш ва уларнинг ўрнида замонавий инновацион корхоналарни қуриш амалиётига ўтиш;

- саноат корхоналарининг илғор техника ва технологияларни сотиб олишига давлат ёрдамини янада жонлантириш;

- мамлакатимизда фаолият олиб бораётган саноат корхоналарининг хўжалик фаолиятини ривожлантиришда демонополистик чора тадбирларни олиб бориш;

- давлатга қарашли бўлган корхоналарни хусусийлаштиришни жадаллаштириш ва уни тадбиркорларга сотиш, шундан сўнг ҳам уларни давлат оралиқ назоратини йўлга қўйиш;

- корхоналар фаолиятида янги турдаги замонавий, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб қувватлашни кучайтириш ва натижани қатъий талаб қилиш;

- банк тизимини либераллаштириш - уларга эркинликларни бериш асосида ўзларининг асосий вазифаси — жамғармаларни жалб этиш ва бу маблағларни сармояга айлантириш вазифасига асосий эътибор қаратиш, солиқ тизими ва божхона сиёсатини такомиллаштириш [4];

- тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларини янада мустаҳкамлаш;

- кўплаб меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилган ва қабул қилинган, аммо улар ишламайди ёки янги қабул қилингани бошқа ҳужжатларга зид келади, бу каби номутаносибликни бартараф этиш [5];

- электрон тижорат соҳасини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни «янгилаш»;

- касаба уюшмалари фаолиятини ривожлантириш, касаба уюшмалари билан давлат ўртасида мулоқот тизимини шакллантириш, тизимдаги лоқайдликни бартараф этиш;

- давлат ва хусусий сектор ўртасида кўприк вазифасини бажарувчи тузилмани шакллантириш.

Демак, менежерлар саноат корхоналарига таъсир қиладиган асосий турдаги рискларни таҳлил қилиш услубиётини яратишлари, корхоналарда рискни бошқаришни ташкил этишнинг услубий ва ташкилий асосларини ишлаб чиқишга доир мақсадга йўналтирилган ҳаракатларни олиб боришлари орқали уларни стратегик нуқтаи назардан ривожлантириб, иқтисодий самарадорлигини ўсишини таъминлашга эришишлари мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси //Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь, №258 (6952).
2. Ўлмасов А. Иқтисодиёт асослари. - Т.: «Меҳнат», 1997 й. 165 бет.
3. Абдуллаев Ё, Бобоқулов Кредит: 100 саволга 100 жавоб.- Т.: «Меҳнат», 1996 й. 80 бет.
4. Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. - Т.: «Молия», 2002 й.
5. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. - Т.: «Меҳнат», 1995 й. 387 – бет.
6. Балабанов И.Т. Риск - менеджмент. - М.: «Финансы и статистика», 1996. 45б
7. Грабовий П.Г. и др. Риски в современном бизнесе - М.: Аланс, 1999.
8. Петров С.Н. Проблемы распределения рисков. / “Проблемы теории и практика управления”. № 5, 1999. с 108.
9. Ақобиров С.Ф., Алиқулов Т.А., Ибрагимов С.И. ва бошқалар; Маъруфов З.М., таҳрири остида. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - М.: Рус тили, 1981й. 310б., 319б.
10. Ақобиров С.Ф., Алиқулов Т.А., Ибрагимов С.И. ва бошқалар; Маъруфов З.М., таҳрири остида. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - М.: Рус тили, 1981й. 103 б.
11. Маликов Т. «Молявий қарор қабул қилиш асослари» - Т.: «Шарқ», 1996. 24 б.
12. Грабовий П.Г. и др. Риски в современном бизнесе - М.: Аланс, 1999. 75б.
13. Бланк И. А. Управление прибылью/ Игорь Александрович Бланк. -Киев: Ника - Центр: Эльга,1998. -544стр.ил.,1 фотоил. (Библиотека финансового менеджера).
14. Крылатых Э.Н. Проблема экономических рисков в АПК. - М.: ЮНИТИ, 1999-235с.
15. Лапуста М.Г. Шаршукова Л.Г. Риски в предпринимательской деятельности. - М.: Инфр - М, 1996.
16. Хохлов Н.В. Управление риском. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999-239.
17. Балабанов И.Т. Риск - менеджмент. - М.: «Финансы и статистика», 1996. 45б.
18. Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхования. М.:Церих-ПЭЛ, 996-34с.

19. Кинеев Ю. Оценка рисков финансово хозяйственной деятельности предприятия на этапе принятия решения. / "Менеджмент в России и зарубежом". №7, 2000 июль.
20. Сирополис К., Николас К. Управление малым бизнесом руководства для предпринимателей. - М.: 1997. 89 б.
21. Хрипач В., Суша Г. Экономика предприятия. - Минск: «Экономпресс», 2000, 656.
22. Рейльян Я.Р. Аналитическая основа принятия управленческих решений. - М.: Финансы и статистика, 1989. 78 б.
23. Адхамов М. Лойиҳа таҳлили. - «Фарғона», 2002.-72 б.
24. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. -Т.: «Ўқитувчи», 2001. 583 б.
25. Ашуров М. С., Шакирова Ю. С., Турдибеков О. И. Тенденции формирования многоукладной экономики в Узбекистане // Бюллетень науки и практики, 2019. №12 (5). С.305-311.
26. Ашуров М., Файзуллаев Ж. Механизм оценки экономической эффективности управления рисками на промышленных предприятиях // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2013. № 6. С. 99-102.
27. Курпаяниди К. И., Ашуров М. С. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитининг замонавий ҳолати ва уни самарали ривожлантириш муаммоларини баҳолаш. GlobeEdit Academic Publishing, European Union, 2019. 214 б.
28. Курпаяниди К.И. Некоторые особенности нормативно - правового регулирования предпринимательской деятельности в Узбекистане // Economics, 2019. № 2 (40). С. 5-9.
29. Abdullayev, M. (2020). Мамлакатлар миллий иқтисодиёти ривожланишида саноат корхоналарининг тутган ўрни ва таҳлили. Архив научных исследований, 1(20). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2276>.
30. Буньковский Д.В. Методы минимизации рисков предприятия // Вопросы управления, 2018. № 5 (35).
31. Kurpayanidi K., Abdullaev A., Ashurov M., Tukhtasinova M. The issue of a competitive national innovative system formation in Uzbekistan. E3S Web Conf., 159 (2020) 04024. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904024>
32. Webster, T. M., Norsworthy, J. K., Ward, S. M., Shaw, D. R., Llewellyn, R. S., Nichols, R. L., ... & Witt, W. W. (2012). Reducing the risks of herbicide resistance: best management practices and recommendations. Weed Science, 60(SP1), 31-62.
33. Ван Хорн, Д. К., & Вахович, Д. М. (2001). Основы финансового менеджмента. М. и др.: Издат. дом "Вильямс".
34. Аленичев, В. В., & Аленичева, Т. Д. (1994). Страхование валютных рисков, банковских и экспортных коммерческих кредитов. М.: Ист-сервис.
35. Белявский, И. К. (2014). Основы коммерции: учебно-практическое пособие. М.: МЭСИ.
36. Долан, Э. Д. (1994). Экономикс/Э. Дж. Долан, Б. Домненко. М.: Изд-во "Лазурь".
37. Ворopaев, Ю. Н. (1995). Риски, присущие бизнесу. Бухгалтерский учет, (4), 29-31.